

NIMETULLAH HAFIZ
(Priština)

DOSADAŠNJI REZULTATI ISTRAŽIVANJA KNJIŽEVNOSTI KOSOVA NA ORIJENTALNIM JEZICIMA

Sredinom XV veka, nakon konačnog osvajanja Istanbula, Balkansko poluostrvo je postalo glavno uporište na putu ka osvajanju Evrope. Samim tim je ovdašnji narod, njegov način života, običaji, kultura, jezik, pao pod uticaj koje su nametnule okolnosti i istorijska zbivanja. Uporedo sa izgradnjom ogromnog broja monumentalnih zdanja kao što su džamije, javna kupatila, tekije, medrese, turbeta, mostovi, hanovi, česme itd., Osmanlije su prenele iz svoje zemlje oko stotinu zanata, koji su i ovde puštali svoje korenje i razvijali se nesmanjenom brzinom. Kao logički sled stvari došlo je do naglog razvoja trgovine i privrede u celini. Turski jezik je nametnut kao državni, a narodi koji su živeli na današnjoj teritoriji Jugoslavije, morali su poznavati turski jezik da bi opstali. Na ovaj način, turski jezik je vršio direktan uticaj na jezike kojima je govorio ovdašnji živalj. Najbolja ilustracija za ovu konstataciju će biti ako kažemo da je samo u srpskohrvatskom govornom jeziku do Vuka Karadžića pa i dalje bilo na hiljade i hiljade turskih reči i izraza.

Osim jezika kojim su govorili, Osmanlije su donosile sa sobom i najlepše primerke usmene narodne književnosti koja se razvijala prvo po privatnim kućama i kasarnama, a kasnije po medresama, tekijama i na drugim mestima na kojima se okupljao narod povodom raznih praznika i prigoda. Na ovaj način je, možemo reći, udaren temelj turske narodne književnosti na našem tlu. Od tih početaka, dela turske narodne književnosti su usmenim putem, prelazeći s koljena na koljeno došla do današnjih dana. Prelazeći taj ogromni put u vremenu i prostoru ova dela su menjana, doradivana i prerađivana od strane ovdašnjih naroda. Kako Turci, tako su i Albanci, Muslimani, Srbi, Makedonci i Crnogorci u njih ugrađivali i puno toga od svoje originalnosti i specifičnosti, tako da su pored postojećih nastajala nova, sasvim originalna, sasvim svoja dela turske narodne književnosti ovdašnjih Turaka. Polazeći od manjih i jednostavnijih vrsta možemo pomenuti uspavanke, izreke, poslovice, zagonetke, manije (martifal), nabrajalice, pesme, legende, bajke i priče, kao najoriginalnija ostvarenja ovoga naroda. Nije mali broj ni dela znanih narodnih pesnika takozvanih »ašika« kao na primer, kosma, destan, türkü, muamma, nefes, ilâhi, kalenteri, varagi, semai itd. Ogroman deo ove kulturne baštine je zabeležen i očuvan u starim medžmuama i donkoviama, a nalazili smo ih i na rasturenim, požutjelim komadima papira.

Uporedo sa narodnom književnošću razvijala se i turska divanska književnost koju su kao i u matici Turskoj stvarali intelektualci. Ovi ljudi su bili većinom rodom iz naših krajeva, mada ima i onih koji su po-

reklom iz drugih krajeva Osmanskog carstva, ali su živeli i stvarali u ovim krajevima, kao što ima i dosta naših ljudi koji su kasnije prešli u druge krajeve Osmanskog carstva. Ovi pisci su stvarali na arapskom, persijskom i na osmanskog (ondašnjim turskim jezikom), služeći se arapskim alfabetom. Glavna dela su im divani u kojima su sakupljeni njihovi gazeli i druge pesme. Ima dosta i istorijskih dela koja su svojevrsna svedočanstva o istorijskim zbivanjima, pohodima, osvajanjima itd. Nažalost, veliki deo ovih rukopisa je usled neznanja i nemara pojedinaca uništavan, spaljivan ili pak pohranjivan u sanducima na tavanima kuća, u podrumima, zakopavan u dvorištima. Vrlo mali broj dela divanske književnosti kod nas je sačuvan u privatnim bibliotekama učenih ljudi, a vrlo retki primerci dospeli su u istaknute svetske biblioteke, iako njihovi stvaraoci imaju svoje mesto ne samo u Turskoj nego i u svetskoj književnosti uopšte. Sa sve bržim razvojem orijentalistike u svetu, mnogi stručnjaci, orijentalisti, turkolozi, arabisti i iranisti su se u svom istraživačkom radu sretali sa vrlo vrednim delima divanske književnosti čiji su autori do tada bili malo ili nikako poznati javnosti. Na ovaj način je u velikim svetskim bibliotekama zauzeo mesto koje mu pripada i poneki pisac turske divanske poezije u nas.

Zahvaljujući piscima tzv. tezkira (kao na primer: Ahdijeva »Gül-sen-i Šu'ara« (1563/64), Ašik Čelebiyeva »Masair'uš-Šu'ara« (1966/67), Fatimovo »Hatimat'ul-Aš'ar«, Hasan Čelebijeva »Tezkiret'uš-Šu'ara« (1585/86), Latifijeva »Tezkire-i Latifi«, (1546/47), Rizajevo »Tezkiret'uš-Šu'ara« (1640/41), Salimova »Tazkiret' uš-Šu'ara« (1897/98), Sehijevo »Hest Bihist (1538/39) itd.), Imamo neke biografske podatke o brojnim piscima koji su za vreme Osmanlija rođeni ili školovani i stvarali u našim krajevima. Koristeći se tezkirama Hammer,¹⁾ Gibb²⁾ i Babinger³⁾ su štampali svoja čuvena dela i to 4-6 tomova u svim do tada znanim pesnicima osmanskog vremena. Među njima ima dosta i pisaca iz naših krajeva, pripadnika raznih naroda i narodnosti. Oni su ostavili nama i svetu svoja dela na turskom, arapskom ili perzijskom jeziku. Njihov broj se iz godine u godinu stalno povećava zahvaljujući istraživačkom radu naših orijentalista. Do sada su najbolje rezultate ostvarili bosanskohercegovački orijentalisti. Prve korake je napravio još davno Dr Safet-beg Bašagić sa delom »Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti«⁴⁾. Novijeg je datuma monografski rad Dr Hazima Šabanovića, »Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima«⁵⁾ u kojemu su se, na osnovu Hammerove Istorije književnosti i originalnih izvora, na jednom mestu našli svi do tada znani pesnici i prozaisti poreklom iz Bosne i Hercegovine koji su stvarali na orijentalnim jezicima.

O piscima koji su potekli sa tla današnje SR Makedonije zna se vrlo malo. Na tom polju, ako izuzmemo jedan kratki informativni osvrt

¹⁾ Josef von Hammer-Purgstall, »Geschichte der osmanischen «Dichtkunsts' I-IV, Pesth, 1836-1838.

²⁾ E.J.V. Gibb, »History of Ottoman Poetry« I-VI, 1900-1909.

³⁾ Franz Babinger, »Die Geschichtschreiber der Osmanen«, Leipzig, 1927.

⁴⁾ Dr. Safvet-beg Bašagić, »Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti«, Sarajevo 1912. 2. 1986.

⁵⁾ Dr. Hazim Šabanović, »Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima«, Sarajevo

na ovu temu Dr Vanče Boškova, koji je štampan u knjizi istorije Makedonije, I deo⁸, do danas nije urađeno ništa.

Na Kosovu je na tom polju stanje nešto drukčije u odnosu na Makedoniju iako nikako zadovoljavajuće. Osim onoga što smo već dugo znali zahvaljujući istoričarima umetnosti u Turskoj, Nemačkoj i Engleskoj, a čiji se rad uglavnom zasniva na tezkirama koje smo u ovome radu već pomenuli i na dobro poznatim, kapitalnim delima nekih pesnika, na plodno istraživačko tlo ukazivali su i neki naši orijentalisti. Tako je Hasan Kaleši u svom radu »Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda«⁹ pomenuo između ostalog i nekoliko pisaca, koje su pominjali i drugi, ali je nagovestio mogućnost da postoji veliki broj dela koja tek treba otkriti i uobičajenom procedurom (transkripcija, prevod, kritička analiza) približiti čitaocu.

Hasan Kaleši je objavio još dva rada pod naslovom »Prilog poznavanju albanske književnosti iz vremena preporoda«⁸ i »Albanska aljamijado književnost«⁹, ali je to rad koji svojom problematikom ne baca nikakvo svetlo na ono što nas u ovom slučaju interesuje. Ovde treba pomenuti još jedan mali rad štampan na turskom jeziku »Kosovali Türk Yazarlarıyla ilgili Bilgiler«¹⁰ koji je u stvari fragmenat iz pomenute studije »Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda«, dopunjen sa nekoliko imena iz Prištine i Prizrena.

U zadnjih nekoliko godina evidentni su vidljivi pomaci u istraživanju književnosti na orijentalnim jezicima na Kosovu. Kad kažem orijentalnim, moramo naglasiti da je do sada pronađeni materijal, koji je uglavnom u rukopisu, pisan isključivo na turskom, odnosno osmanskom jeziku. Samo jedan autor je pisao na persijskom jeziku. Nađen je i jedan broj dela na arapskom jeziku, no ta dela spadaju u versko-obrazovnu literaturu, koja je u pravilu i pisana na arapskom jeziku.

Lično sam punih dvadeset godina radio na sakupljanju svega onoga što je napisano u originalu ili rukom zapisivača. Radio sam uporedo i na sakupljanju i zapisivanju usmene narodne književnosti,¹¹ i to svih vrsta, od najjednostavnijih pa do destana (balada), koja je bila u situaciji da zajedno sa posljednjim pripadnicima generacije ponikle krajem XIX i početkom XX veka potpuno nestane. Na ovaj način saznalo se za veliki broj narodnih pesnika (ašika) za koje se do sada nije znalo, a koji su svojevremeno svojim sazom i svojom pesmom širom Kosova i dalje, uveseljavali ljude i u svojim destanima ostavljali svedočanstva u vremenu u kojem su živeli. Destan je inače, dominantna forma u poeziji ašika. Pronašli smo ih preko stotinu, a činjenica, da se po pravilu u posljednjem stihu nalazi pesnički pseudonim (mahlâs) sastavljača, pomogla je da ot-

⁸) »Islamska kultura vo Makedonija«, Istorija na makedonskiot narod, knjiga prva, Skopje 1969, s. 315-323.

⁹) Dr. Hasan Kaleši, »Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda« Albanoška istraživanja, I, Priština 1962, s. 91-115.

⁸) Dr. Hasan Kaleši, »Prilog poznavanju arbanaske književnosti iz vremena preporoda«, Godišnjak balkanološkog instituta, I, Sarajevo, 1956, s. 352-388.

⁹) Dr. Hasan Kaleši, »Albanska aljamijado književnost«, Prilozi za orijentalnu filologiju, sv. XVI-XVII, Sarajevo 1966-67, s. 49-76.

¹⁰) Dr. Hasan Kaleši, »Kosovali Türk Yazarlarıyla ilgili Bilgiler«, Tan, 14. XII 1972, s. 6. i 21. XII 72, s. 6.

¹¹) Prof. Dr. Nimetullah Hafiz, »Kosova`da Türk Halk Edebiyatı Metinleri«, Prištine Üniversitesi, Prištine 1985.

krijem i mnogo novih pjesničkih imena. Spomenićemo nekoliko: Ašik Ferki, Ašik Pürderi, Ašik Šemsi, Ašik Savfet, Ašik Mur'ati, Ašik Fikri, Ašik Mustafa, Ašik Fetah, Ašik Yašar Hafiz, Ašik Šefki Sudanli, Ašik Murat, Ašik Seyhi itd. Pored destana kao dominantne forme narodnog pesništva, u materijalu koji posedujemo, nađeno je i mnogo turkija, var-sagija, semajja, košma, nazira, ilahija, gazela, muama koje su svojevrsna sprega narodnog izraza i divanske forme. Suštinski je veoma obiman i kompleksan posao priređivanja za štampu svega onoga što smo pronašli, počevši od klasifikacije, transkripcije, prevoda, pa do kvalitativne umetničke i teoretske analize teksta. Još je teže pronaći bilo kakav biografski podatak koji bi bacio bar malo svetla na živote tih ljudi, na njihovo poreklo itd. Jedini podaci su ono što je u pesmi sam pesnik zabeležio. Međutim, za sada možemo tvrditi da su svi narodni pesnici o kojima je reč sa Kosova, jer do danas nije pronađeno nigde, na teritoriji koju je pokrivala nekadašnja Osmanska imperija, ništa što bi dovelo u sumnju ili opovrglo naše tvrdnje. Za neke od njih koji su živeli u nama bližoj prošlosti, te imaju ili žive potomke, ili u narodu još traju priče o njima, posedujemo i konkretne podatke. Tako znamo da su Ašik Ferki, Ašik Šefki Sudanli, Ašik Jašar Hafiz rodом iz Prizrena. Ašik Ferki se rodio 1867. godine. Pravo ime mu je Ibrahim, prezime Sipahi, a pseudonim Ferki. U Prizrenu je završio osnovnu školu (iptidaije). Jedno vreme je radio kao opštinski pisar, a onda je napustio posao i sa sazom u ruci obilazio narodna veselja, kafane i pesmom zaradivao za život. Celokupno delo mu je zapisano rukom njegovog sina Kamila i drugih nepoznatih zapisivača i sadrži sve forme ove vrste pesništva, od malih kao što su gatalice, muame (zagonetke) pa do destana, u kojima je opevao gotovo sve događaje čiji je svedok za života bio. Umro je 1908. godine u Prizrenu.¹²

O ostaloj dvojici ašika, Šefki Sudanliji i Jašar Hafizu, u narodu je ostalo pamćenje da su postojali ali se za njihovim delom još traga.

Za Ašika Fazajija i Ašika Mustafu se zna da su poreklom iz Peći, ali tačne podatke imamo samo o Ašiku Mustafi. Živeo je između 1830.-1900. godine. Po zanimanju je bio kovač. Prezime mu je bilo Moro. Zna se da je iza sebe ostavio obimno delo u kojemu se nalazi niz destana i drugih pesama koje je svojeručno zapisao, ali do danas nismo uspeli da zaokružimo njegov opus. Pronađen je samo jedan veliki destan u kojemu iznosi neka zapažanja o ljudskom veku i njegovoj prolaznosti. Skloni smo da verujemo da u toj pesmi ima i mnogo autobiografskog.¹³)

U Titovoj Mitrovici smo otkrili još jednog pesnika Ašika Murata, čije ime smo našli u destanu o velikom potopu, u Mitrovici, kada se iz korita izlila reka Ibar 1911. (1330) godine. Destan nema nikakvih drugih podataka o pesniku, a zabeležio ga je neki Ismail, takode Mitrovčanin.

Kada je reč o divanskoj poeziji, moramo reći da je rad na sakupljanju i sistematizaciji građe mnogo jednostavniji pogotovo što smo imali tezkire koje su nam mogle poslužiti kao polazna tačka.

Početke divanske poezije na Kosovu možemo vezati za prvi pisani izvor koji potiče iz 1420. godine. To je divan pesnika Adnija, rodом iz Novog Brda. Pravo ime mu je Mahmut-paša Anđelković. Posle kosov-

¹²) Opširnije o Ašik Ferkiju i o njegovim delima pogledajte knjigu: Prof. Dr. Nime-tullah Hafiz, »Ašik Ferki – Hayati ve Eserleri«, Esin Yayinlari, Prizren 1986.

¹³) Nimetullah Hafiz, »Ipekli Ašik Mustafanın Bir Destanı«, Cagri, 217, Konya, Su-bat 1976, s. 12-13.

skog boja odveden je u Edrene. Tamo se školovao i postao prvi pesnik među velikim vezirima. O njemu su pisali skoro svi naši i svetski orijentalisti, ali njegov divan nije štampan.

Jedan od najslavnijih pesnika divanske poezije nesumnjivo je Mesih, rodom iz Prištine. Živeo je od 1470-1513. godine. U Prištini su objavljeni njegovi gazeli¹⁴, dok divan još nije objavljen. Ono po čemu je ovaj pesnik naročito značajan je nova lirska forma »šehrengiz«.

U Prištini je rođen i pesnik po imenu Nuhi. Za njega nemamo drugih podataka osim onoga što stoji u naslovu njegova divana »Divan-i Nuhi es-Sehir bi Beyzade Pristineli«. Živeo je u drugoj polovini XIX veka.

Prizren kao kolevka pesnika, kako je to svuda isticano, dao je najveći broj pesnika koji imaju svoje mesto u divanskoj poeziji osmanskog perioda. Jedan od najpoznatijih je Suzi. O Suziju i njegovom čuvenom delu »Gazavatname« je mnogo pisano,¹⁵ ali biografski podaci svedeni su na ono što stoji uklesano na njegovom nadgrobnom kamenu. Živeo je krajem XV i početkom XVI veka. Sahranjen je u Prizrenu, u dvorištu džamije koja je njegova zadužbina. Osim džamije, Suzi je u Prizrenu sagradio most i česmu.¹⁶

Suzi je imao brata Neharija, koji je takođe sahranjen u Prizrenu u Suzijevoj turbetu.

Iz Prištine je i Bahari, čiji se rukopis pod naslovom »Fetihname-i Budim« nalazi u biblioteci u Istanbulu. O pesniku po imenu Azmi Dede, nešto malo biografskih podataka saznali smo iz dela pod naslovom »Semahane-i Edep«. Pravo ime mu je Mustafa. Jedno vreme je radio kao službenik, a onda je otišao u red derviša gdje je ostao do kraja života. Imao je dva brata, Levhija i Nuhija, koji su bili takođe pesnici.

Prizrenac je i pesnik Tecelli. Pravo ime mu je Zulfikar. Veliki deo svoga života je proveo u Istanbulu gdje 1688. godine radio kod velikog vezira Tekirdagli Mustafa-paše. Umro je 1690. godine i sahranjen je u Istanbulu. Ostavio je iza sebe veoma lep divan, koji nije objavljen.

Za pesnika Ummi Sinana postojale su tvrdnje da je iz Burse. Međutim, prema salnamama iz Prizrena jasno se vidi da je Prizrenac. Živeo je u XVII veku. Bio je oštećenog vida, pa su ga zato prozvali Ummijem, što znači »slep«. Pripadao je derviškom redu Sadi koji ima svoju tekiju u staroj prizrenskoj četvrti Tabakhani. Ummi Sinan poseduje jedan divan.

Mehmet Tahir, kroničar i pesnik, živeo je u XIX veku. Bio je muf-tija prizrenske nahije sedamdesetih godina toga veka. Pisao je na turskom i arapskom jeziku. U svojoj kronici na arapskom jeziku, koja je pisana u stihu, daje tok gradnje nekih osmanskih objekata u Prizrenu. Napisi na nekim građevinama su takođe njegovo delo.

I u drugim manjim ili većim mestima Kosova u privatnim i vakufskim bibliotekama, naišao sam na veliki broj imena kao što su Mahir,

¹⁴) Dr. Irfan Morina, »Prištineli Mesih«, Tan Yayinlari, Prištine 1987.

¹⁵) Agah Sirri Levçent, »Gazavat-nameler ve Mihaloglu Ali Bey' in Gazavatnamesi«, Ankara 1956.

¹⁶) O njegovim zadužbenicima pogledajte: A. Olesnicki, »Suzi Čelebi iz Prizrena, turski pesnik-istorik XV - XVI veka«, Glasnik skopskog naučnog društva, knjiga XIII, Skoplje 1934, s. 69-82.

Nazmi, Mevzuni, Fakiri, Yari, Sirri, Zapti, Rahbi, Nazifi, Šefket, Muh-tar, Vehbi, Šeyh Ali, Sadi, Ragip i drugi. Iza njih su ostale rasute pesme, poneki gazel, natpis, ilâhije kao svedočanstva da su postojali i stvarali i kao pokazatelji da treba tragati dalje.

Sa mnogo manje snage na teritoriji današnjeg Kosova stvaraju pis-ci u periodu između dva svetska rata. Većinom su to šejhovi, ili derviši iz redova sadija, rufaija, bektašija, kadirija, halvetija i melamija. Njihovo stvaralaštvo vezano je za tekiju, tu uglavnom je i pohranjivano i do da-nas čuvaju. Možemo navesti nekoliko imena kao što su Kâzim Baba iz Đakovice, Süleyman Efendi iz Prištine, Šeyh Abdülkadir iz Titove Mit-rovice, iz Prizrena Fedai, Ali Hoca Müderis, Seyh Seyfettin, Hacı Omer Lûtfü, Seyh Hafiz Fethi, Seyh Malic, Seyh Hakki, Seyh Kâmil Tosko i Kâmil Nalbant. U poeziji ovih pisaca preovlađuje verska tematika i pes-me pisane u slavu Bogu, prosvetitelju Muhamedu i drugim svecima.

Sem gore navedenih pisaca, za koje imamo bar osnovne biografske podatke susrećemo i veliki broj pisaca pripadnika raznih sekti, čija se dela u rukopisu nalaze u našim rukama, ali osim imena, odnosno pseu-donima, o njima ne znamo više ništa. To su: Azmi Dede, Baba Ibrahim Muharem, Šukru, Safi, Muhamed Baba, Durak, Sadik, Sejfi, Hakiki, Za-rifi Baba, Cehdi, Bicare, Selim, Besim, Šejh İlhami, Šerif, Šahi, Sejid itd.

Iz gore izloženoga može se dakle, zaključiti da je naš dugogodišnji rad na ovom polju urodio ipak nekim plodovima, ali da nije zaokružen. Na osnovu nekih indikatora, pretpostavlja se da sav sakupljeni materijal predstavlja najviše polovicu celokupne građe, što znači da se istraživa-nje mora nastaviti. Međutim, to zahtijeva timski rad, tesniju saradnju orijentalista u svim našim centrima, pa i u inostranstvu.

DOSADAŠNJI REZULTATI ISTRAŽIVANJA KNJIŽEVNOSTI KOSOVA NA
ORIJENTALNIM JEZICIMA

Rezime

U poređenju sa već odavna započetim istraživanjima književnosti na orijentalnim jezicima na teritoriji Osmanskog Carstva u Turskoj, Njemačkoj i Engleskoj, kao i značajnim rezultatima koje su ostvarili bosanskohercegovački orijentalisti, stanje u istraživanju ovih književnosti na Kosovu bitno je drugačije. Izuzev podataka o književnosti Kosova na orijentalnim jezicima koje sadrže kapitalna djela o ovim književnostima nastala u pomenutim sredinama, na Kosovu su tek u zadnjih nekoliko godina učinjeni evidentni pomaci u istraživanju književnosti na orijentalnim jezicima. Autor smatra da ova književnost još nije dovoljno istražena, odnosno da materijal koji je do sada sakupio predstavlja najviše pedeset posto cjelokupne građe, što znači da se istraživanje mora nastaviti.

FORMER RESULTS OF THE RESEARCHES OF KOSOVO LITERATURE IN
ORIENTAL LANGUAGES

Summary

The researches of the literature written in Oriental languages at the territory of Ottoman Empire, had started in Germany and England a long time ago. In comparison with the results of their researches, as well as with the significant results achieved by the Orientalists from Bosnia and Herzegovina, the picture of the researches of this literature in Kosovo is completely different. The main data about Kosovo's literature in Oriental languages can be found in the capital works written by the Orientalists from the above mentioned regions. As for the researches done by the Orientalists from Kosovo, their results can be regarded as important only in the last few years. The autor is also of the opinion that by now only 50 percent of the material have been collected, which means that the researches must be continued.